

Osztrák könyvespolc 1989–2009

Italo Calvino amerikai előadásainak egyikében arról értekezik, hogyan állítsa össze az olvasó a maga ideális könyvespolcát: felerészben álljon e könyvtár olyan könyvekből, amelyeket elolvastunk, és a magunk számára fontosnak találtunk, felerészben pedig olyanokból, melyeket ezután kívánunk elolvasni, és várhatóan fontosnak fogunk találni, s kell még egy-két üres polc a meglepetéseknek, a váratlan felfedezéseknek. Calvino tanácsát az eszményi könyvtárról alaposan megfogadva kezdtem olvasmányaim bordázatait és címeit jól láthatóan elkülönítve külön polcokra beosztani. Éppen 1989-ben nőtte ki magát egy autonóm, osztrák könyvespolc a könyvtáramban. És az elmúlt húsz év során gyakran kerültek egymás mellé már olvasott és még olvasatlan klasszikusok, akik hosszú idő után is először jelezték létezésüket a magyarul olvasóknak, mi több, régi és új meglepetések az irodalomtörténeti időt alaposan felkavarva kértek maguknak hívatlanul is biztos helyet e polcon. 2009-re megérkezett az osztrák irodalmi köztársaság szinte minden reprezentánsa, akit feltétlenül olvasni kell magyarul is. S talán semmi különös nincs benne, de az 1989 és 2009 közötti időszakban az osztrák irodalom korábban nem tapasztalt mértékben képviseltette magát Magyarországon színesen virágzó könyvespolcain.

1. Megalomania Austriaca

Ez az osztrák irodalom, legyen szó annak egykori vagy mai szerzőjéről, a magyar olvasó számára egyszerre lehet közeli, ismerős és távoli, idegen. A térségi közelség (csak egy ugrás Bécs) és a történeti idő gyakorta közös (és elég színes) tapasztalata az előbbi erősíti. Az irodalmi különutak és poétikai vívmányok, a nyelvi játékoságok és leleményességek, a valóság és a fikció egymás elleni kijátszása, az elbeszélés lehetőségének és az identitás kérdésének állandó tematizálása ugyanakkor olyan „nehéz” irodalmat hozott és hoz mindegyre létre, amelynek sikerei mégis túl tudnak nőni Ausztria határain. Az osztrák irodalom az elmúlt százötven évben forradalmasította a nyelvhez való viszonyunkat. Alapvetően nyelvben létező irodalom az osztrák, nem kevés gondot okozva ezzel a valósághoz ragaszkodó olvasóknak. A legkülönbözőbb korok szerzői küzdenek

itt egyetlen „közös” kommunikációs eszközünkkel, a nyelvvél, s teszik azt a „magukévá” – saját szótárrá és szintaxissá alakítva. Vagyis sok esetben ezt a közöst diszharmonikussá hangolják. Ne csodálkozzunk, ha nem könnyű emésztésűek szerzőink, de éppen ettől izgalmasak, s maradandóak: az osztrák irodalom nem fast food jellegű. Hogy a nagy történelmi periódusok mégis miben teszik hasonlóvá az osztrákokat? Gondoljunk a 19. század első felének legsikeresebb drámaírójára, Johann Nestroyra, aki éppen a legkülönfélébb élő és holt, házi és bürokratikus használatú, műves és periférikus nyelvi rétegeket tette meg komédiáinak alapjává. A századfordulón élt Karl Kraus ítésként és esszéistaként a nyelv finom áthallásainak kimunkálásával teremtette meg életművét. A Monarchia és a k.u.k. hadsereg multikulturális nyelve máig Az emberiség végnapjai című hatalmas művéből idézhető fel a leginkább. A két háború közötti irodalom, egyáltalán az osztrák kötelező olvasmányok első helyezettje, Robert Musil találja ki valóságérzékünk mellé a lehetőségérzék fogalmát, ami ugyancsak nyelvi, nyelvben létező szenzibilitást, az adotton túli, poétikai lehetőségességet célozza meg. 1945 után felszámolták a történetmesélést az osztrák szerzők, közülük immáron több évtizede Thomas Bernhard neve fémjelzi nemzetközi szinten is ezt a történetellenes elbeszélői attitűdöt. Hatása egyértelműen kimutatható generációtól függetlenül Esterházy Péter, Kertész Imre, Krasznahorkai László, Kukorelly Endre, Podmaniczky Szilárd, Sándor Iván munkáiban. Általában az osztrák elbeszélés ellehetetlenítése, az ideológiai beszédmódok kifigurázása, az identitás megkérdőjelezése, a nyelv gúzsba kötő szerepének ábrázolása 2004-ben Elfriede Jelinek Nobel-díjával is honorálva lett, s vele megerősödött az osztrák irodalom jogfolytonos világ-irodalmi nagysága és kritikus igényű esztétikája. A magyar olvasó szerencésnek mondható, mert ha olykor késéssel is, de kitűnő fordítók tolmácsolták, tolmácsolták neki az egykori jelentős, s az éppen ma aktuális irodalmat, hogy aktuális maradjon az egykori jelentős irodalom, vagy hogy időben jelentőssé váljon egy aktuális sikertörténet. Ennek megfelelően nincs olyan osztrák szerző, aki valahogy, valamilyen úton-módon, elfeledettségéből újra vagy újonnan felfedezze el ne jutna hozzánk. Évente mindig megjelenik négy-öt könyv, amelyek akár metszetét is kínálhatják az osztrák irodalomnak.

Hogy miért éppen 1989-ben nőtte ki magát az osztrák könyvespolc? 1989-ben Ausztriában is új történetírás kezdődött a határnyitással, a kelet-európai rendszerváltozásokkal. 1989-ben halt meg Thomas Bernhard. 1989-től számos magyar irodalmi lapban tűnt fel a Heldenplatz című, utolsó darabja körüli botrány híre. És oly sokáig kitarzott Bernhard hírneve, hogy fémjelzi is az elmúlt húsz év osztrák irodalmának magyarországi recepcióját. Lehet, hogy tényleg Bernharddal kezdődött minden, mert aztán aprajánagyja szabad utat talált az ország kulturális közegeiben. Jöttek a fiatalabbak, jöttek (újra) a nagy öregek. Faschingsball, Maskenball, Opernball. Thomas Bernhard egyedül és rendületlenül középen lépdel színes feketéjében. Peter Handke és Elias Canetti balja mögött tűnik el. Paul Celan és Ernst Jandl, ragyogó és komoly jelenségek, egy-egy gyűjteményes kötettel a kezükben mellette álldogálnak. Három grácia: Ingeborg Bachmann, Barbara Frischmuth és Friederike Mayröcker félhomályba vesznek, Elfriede Jelinek új reflektorfényt élvez. Heimito von Doderer alaposan megkésvé, a bál közepén jelenik meg bizonytalan léptekkel. Robert Musil visszatérő vendégként üdvözlik. Hermann Broch a nagy öregek közül az egyetlen, aki fel is ismerhető, meg nem is. És új köntösben lépdel Kafka, Rilke, Trakl, majd Schnitzler, Hofmannsthal és Joseph Roth. És a harmadik generáció maszkjai? Erich Hackl, Josef Haslinger, Robert Menasse, Christoph Ransmayr és Robert Schneider egymást erősítő testőrgárdaként van jelen. És csak pillanatok műve, hogy a hangos zürzavarba és színes ruhákba veszett kavalkádban feltűnjön a még lefátyolozott társaság maradék, de épp oly izgalmas része, a generation next, a történetmondás restaurátorai, Daniel Kehlmannal az élen.

Az osztrák irodalom valami oknál fogva mindig otthon talált a magyar kiadóknál. Sőt, ha kifejezett osztrák profillal egyetlen magyar kiadó sem rendelkezik, számos példát találunk az értékközpontú, rendszeres kiadói gyakorlatra. Szerzők, korpuszok tűnnek föl, néha egészen hasonlóan, néha teljesen más fordításban, hol ennél, hol annál a kiadónál. De vannak olyan súlypontok is, amik éppen az osztrák irodalom fenomenójának erősítéséhez járult hozzá. Kelet-európai létélmény, nyelvprobléma, identitáskérdés. Kezdetben a pécsi Jelenkor kiadónak volt köszönhető az osztrák irodalom javának prezentálása, példamutató a névsor és a címjegyzék: Heimito von Doderer: *A Strudlhof-lépcső* (1994), Michael Donhauser: *Kérvény a réthez* (1994), Robert Menasse: *A regény kora* (1995), Thomas Bernhard: *In hora mortis* (1997), Karl-Markus Gauß: *Keserű tinta* (1997), Christoph Ransmayr: *A Kitahara-kór* (1998), Hermann Broch: *Alvajárók I–II–III*. (1998–1999), Friederike Mayröcker: *Utazás az éjszakán át* (1999), Ingeborg Bachmann: *Malina* (2002), Ingeborg Bachmann: *A kimért idő* (2007). Az *Ab ovo* az osztrák hard vonalat közvetítette: Thomas Bernhard életrajzi regénysorozatát 1992 és 1995 között öt kötetben publikálta (*Egy gyerek megindul, Egy okkal több, Egy hátraarc, Nagy levegő, Elkülönítés*), öt váltotta fel Elfriede Jelinek rendszeres megjelenítése (*A zongoratanárnő, 1997; Kis csukák, 1998*). Jelinek

Nobel-díja után az el nem adott példányok átárazása után a *Kéj* (2005) és az *Egy sportdarab* (2006) következtek, illetve újra Bernhard, az életrajzi könyvek egybekötött és részben újrarendezett kiadásával (*Önéletrajzi írások, 2007*). A Magvető még az évtized kezdetén adta ki az „utolsó” magyar Peter Handke-könyvet (*Az ismétlés, 1990*) és hosszú hallgatás után az „első”, latinát elindító Bernhard-könyvet (*Wittgenstein unokaöccse, 1992*). 1996-ban Josef Haslinger *Operabáljával*, 1998-ban pedig Erich Hackl *Sara és Simon* című regényével maradt a Magvető továbbra is az osztrák könyvespolc támasza. Majd Doderer *Slunji vízesése* (2000) következett, s ráállt a kiadó az új évezred első sikerszerzőjének kiadására, Daniel Kehlmann regényeire: *A világ fölmérése* (2007) és *A Beerholm-illúzió* (2008) Magyarországon is szép sikert ért el. Az Európa Kiadó az elmúlt húsz évnek is az első harmadában jeleskedett: Elias Canetti emlékiratainak 1982-es első kötete után jelent meg 1990-ben a második (*A halás iskolája*) és 1993-ban a harmadik (*A szemjáték*), Handke a *Végre egy kínaival* volt jelen (1989), Barbara Frischmuth két kisregényét egy kötetben lehetett olvasni (*Kapcsolatok – Családi nyaralás, 1990*), Thomas Bernhard itt jelent meg *A menthetetlennel* (1992). A későbbiekben a kiadó az egész német nyelvű irodalmat kevésbé orientáltan kezelte, de az osztrákok közül fontos kiemelni a két klasszikus, Arthur Schnitzler *Dramáinak válogatott kiadását* (2004) és Hugo von Hofmannsthal *elbeszélés-gyűjteményét* (*Az árnyék nélküli asszony, 2004*), valamint a legfiatalabbak közül Arno Geiger regényét, a *Jól vagyunk* címűt (2007). A Ferenczy Könyvkiadó Ernst Jandl válogatott verseit (*A nem kívánt személy, 1995*), majd Bernhard egyéb regényeit adta ki (*Irtás, 1994; Beton, 1995; Korrektúra, 1996*). A Palatinus Bernhard válogatott drámáit (*A színházcsináló, 1998*) illetve a *Régi Mesterek* című regényét gondozta (1998). Bernhard aztán átkerült a Kalligram Kiadóhoz, itt jelenhettek meg azok a könyvek, amelyek korábban megmagyarázhatatlan ok nélkül maradtak lefordítatlanul. A Kalligram ebben az értelemben egy kvázi-életműkiadást vállalt magára, s a könyvek gondozása, külalakja is ezt az igényt hordozza. *A Kioltás* (2005) és a *Megzavarodás* (2006) megjelenítése szinte párhuzamosan németül is és magyarul is megjelent mű bestseller-számba megy. A Musil-életmű-kiadás mellett, mely 1995 és 2006 között a tényleges teljes életművet prezentálta műfaji besorolás szerint (*A tulajdonságok nélküli ember. I–III. kötet, 1995; Próza, dráma, 2000; Esszék, 2000; Naplók, 2006*), nyilvánvalóan ez a legnagyobb vállalkozása a kiadónak. A Kalligram emellett hozta divatba elsőként és újra Schnitzlert a *Tágra zárt szemekkel* (2000), a Therese című regényének kiadásával (2004), és egy elbeszélés-válogatással (*A játék, 2005*). És ugyancsak a Kalligramnak köszönhető Ransmayr nagyeposzának magyar változata, a *Repülő hegy* (2008), valamint Robert Menasse *Ez volt Ausztria* (2008) című esszé-kötete. A Kortina kiadó Helmut Qualtinger Karl úr című darabját Parti Nagy Lajos közreműködésével

igyekezett divatba hozni, s Kehlmann fölfedezése is tulajdonképpen neki köszönhető: az *Én és Kaminski* mégis utólag lett érdekes olvasmány. A Kortina adta ki a legfiatalabb sikerszerzők közül Thomas Glavinic *Hogyan kell élni* című regényét (2006). Ugyancsak a Kortina tette a legnagyobb lépéseket az osztrák és magyar költészet megismertetését illetően. Dichterpaare – Költőpárok című sorozatában egy-egy osztrák illetve magyar költő válogatott verseit hozta dialógusba 2007 és 2008 között. A páros kötetek eredeti alkotói: Balla Zsófia és Alfred Kolleritsch, Christine Koschel és Székely Magda, Helwig Brunner és Szabó T. Anna, Halasi Zoltán és Lisa Mayer, Szijj Ferenc és Peter Waterhouse. És persze vannak olyan kiadók is, akik, ki tudja, mi oknál fogva, megelégedtek (vagy megfellebbeztek?). A Cserépfalvi Antonio Fian Schratt című regényét (1994), az *Emberhalász* Bernhard két rövidtörténet-gyűjteményét (*A túlélő feljegyzései*, 1994) gondozta. A Maecenas 1995-ben adta ki az elmúlt évtized talán legfontosabb német nyelvű osztrák könyvét: Christoph Ransmayrtól *Az utolsó világot*. A Frames 1996-ban rukkolt elő Robert Schneider bestsellerjével, az *Álomnak fivérével*. Az *Új Mandátum* 1994 és 2002 között hat kötetben gondozta Rilke leveleit. A Fekete Sas kiadó Georg Trakl *Összes versei és szép-próza* írásai cím alatt adta ki a múlt századelő egyik legjelentősebb osztrák lírikusának életművét (2002). Fontos megjegyezni, hogy a másik nagy monarchiabeli modern szerző, Franz Kafka a legkülönbözőbb formátumokban bukkan elő újra és újra: a Palatinus kiadótól az Európán át a Cartaphilus kiadóig az elmúlt húsz évben számos magyar kiadó biztosította a Kafka-dömpinget. Az Alexandra valószínűleg merő tévedésből, kalandregénynek hihette, fordította le Ransmayr *A jég és a sötétség borzalmai* című regényét (2003), a Mágus kiadó pedig egy fiatal osztrák első kötetes szerző, Peter Truschner *Kígyógyerekét* jelentette meg (2005). A *Múlt és Jövő* Ilse Aichinger válogatott elbeszéléseinek adott otthont (*Ráhel ruhái*, 2003), az Ulpius Robert Menasse *Kiűzetés a pokolból* című regényét adta ki (2008), legújabbán pedig a Sclar jelszavú osztrák történetekben, Wolf Haas krimijeinek kiadásával (*Halottak feltámadása*, Csontdaráló, 2009). A lista egyáltalán nem teljes, de talán mutatja az egyes kiadói érdeklődési köröket és szándékokat. S talán azt az orientációt is, aminek segítségével bárki ízlése szerint variálhatja, bővítheti, szűkítheti a maga megalomán osztrák könyvespolcát.

2.

Metszet a huszadik századról

(Schnitzler, Roth, Bachmann, Jelinek, Kehlmann)

Elfogadott tény, hogy a mai osztrák irodalom mintha Thomas Bernhard köpönyegéből bújt volna elő. Anélkül, hogy e tézist bizonyítanánk, Bernhard magyar jelenlétét axiómaként fogadjuk el, mert hazai viszonylatban is ő jelenti az osztrák irodalom alfáját és ómegáját (mintha sem előtte, sem mellette, sem utána más nem rendelkezett volna hasonló kritikai attitűddel). Ezért is érdemes megvizsgálni néhány más

osztrák szerző magyar kánonhelyzetét, s e helyzetek súlypontjait, s éppen irodalomtörténeti korpuszokat szem előtt tartva, nagyon is különbözőket. A válogatás lehet önkényes, de a név mindig kötelez. Bernhard előtt és túl a következő nevek is fogalmakká váltak vagy újraértelmeződtek az elmúlt húsz év magyar kiadástörténetben. A válogatott irodalomjegyzék után tehát öt osztrák szerző: Arthur Schnitzler (a múlt századforduló modernitása), Joseph Roth (Monarchia-nosztalgia a két háború között), Ingeborg Bachmann (a második világháború utáni nyelvkeresés), Elfriede Jelinek (a „saját fészkebe piszkító” irodalom) és Daniel Kehlmann (a történetmesélés posztutáni reneszánsza) magyarországi jelenlétének közelítőbb elemzése következik, különböző filológiai, fordítás-kritikai és értelmezői nézőpontból.

Schnitzler hat könyvvel, miközben Hugo von Hofmannsthal egy könyvével (*Az árnyék nélküli asszony*, 2004) kanonikus módon jelzi a századforduló osztrák nyelv- és művészetének, esztéticizmusának, némi Freudot is megelőző, pszichoanalitikus jellegű irodalmának jelentőségét. Kettőjük közül is mintha Schnitzler könnyű kézzel írott elbeszéléseiben, regényeiben, drámáiban látnánk több felfedeznivalót. A múlt század tízes-húszas éveiben Schnitzler művei magyarul közismertek voltak, de későbbről legfeljebb Kornis Mihály 1989-es Reigen-átiratára, a Körmagyarra emlékezhetünk, s Alain Delon Casanovájára. Igazán Stanley Kubrick *Álomnovella*-értelmezésére volt szükség ahhoz, hogy Schnitzlerre kíváncsiak és nyitottak legyünk. A Kalligram Kiadó ki is adta kissé szemérmetlenül Kubrick filmjének címével (*Tágra zárt szemek*) az *Álomnovellát* (2000), majd sorba állítva a különböző elbeszélői műfajokat, előbb legkülönbözőbb korai, illetve kései korszakából négy elbeszélést *A játék* címmel (2001), ezután az 1928-ban íródott regényét, a *Thereset* (2003). Schnitzler drámagyűjteménye (benne az 1890-es évek olyan klasszikusai, mint az *Anatol*, a *Körtánc* és a *Zöld Kakadu*) az Európa Kiadó gondozásában jelent meg (2004), s a Casanova hazatérésének régi fordítása is újabb kiadást ért meg az *Éri* Kiadó jóvoltából (ugyancsak 2004-ben). 2007-ben egy újabb Schnitzler-válogatás jelent meg az Európa Kiadó gondozásában, *A titokzatos asszony* címmel. Ez az immáron sokadik válogatás éppen arra nem ad választ, hogy a szerző egyes szövegeinek minősége, vagy éppen minősíthetetlen egyszerűsége minek lehet a függvénye. Vagy hogy van-e egyáltalán prózapoétikai megmondolás az életműben. Schnitzler egészen egyszerűen, s mindvégig, hozza a formáját? Akkor viszont együtt kellene olvasni az irodalomtörténeti jelentőségű, belső monológot használó Guszti hadnagyot (1900) a negyedszázaddal később írt *Else* kisasszonnyal (1924). Egy lényeges válogatásban mind a kettőnek ott a helye. Így, ha nagyon kíváncsiak vagyunk, két válogatást is meg kell vásárolnunk. A titokzatos asszonyból sem derül ki, Schnitzlernek melyik szövege melyik korszakából származik, nem ad tájékoztatást arról, hogy egykori fordítások miért állják meg a helyüket, s miért szükséges meglévő, friss fordítást újrafordítani (a Kalligram-válogatásból *A díszelőadás*

itt, A nagy nap címmel olvasható). A titokzatos aszszony lényegében hasonló korpuszt teremt, mint az ugyancsak Tatár Sándor válogatásában készült Hugo von Hofmannsthal elbeszélés-gyűjtemény. Egyik sem él filológiai, műfaji és fordítástörténeti tájékozottsággal. Ahogyan oda újrafordítottak Kertész Imre és Tandori Dezső Hofmannsthal-fordításai, innen ugyancsak az ő munkáik hiányoznak indokolatlanul. Mindenesetre szám szerint kiadás van elegendő, sőt össze is hasonlíthatók a különböző fordítások.

Ha Schnitzler Bécset teszi meg történeteinek fő színterévé, akkor az egykori Monarchia részterületéből Joseph Rothnak is kijár a maga különös hangulatú, mással össze nem hasonlítható világa, amit nem egy elbeszélésében, regényében föl is idéz: Galícia. Az Osztrák–Magyar Monarchia keleti peremvidékének eltűnt, s letűnt kultúrája az, ami Roth írásművészetében a tulajdonképpeni meghatározó elem. A harmincas években, szinte párhuzamosan, megjelentek munkái magyar fordításban, de azután csupán főműve, a Radetzky-induló maradt meg kanonikus műként, amit 1957-ben, majd kevésbé sikerült folytatásával, A kapucinus kriptával egy kötetben, 1982-ben adtak ki újra. Nevezetes még Kertész Imre 1989-es Jób fordítása, de egy csúnyácska Rakéta Regénytárbeli kiadáson (A hamis súly, 1979), s egy esszéköteten kívül (Zsidók vándorúton, 1989) nem is nagyon tudunk másról. Holott Roth rendkívül jó stílusza, újságírói napi tevékenysége és a Monarchia nemzetek feletti örökségének megőrkítési szándéka szerencsésen találkozott egymással, s bár hányatott sorsú, legendás ivóként élte és űzte az életét, nem kevés katolikus kontra zsidó identitáskeresésben, olyan életművet hagyott maga mögött, amely éppen lelkességében, számadásában, hitelességében múlja felül kortársainak irodalmi munkásságát. A Monarchia árnyékában élt és alkotott, az elfeledettet, a múltat rögzítette minduntalan, figurái sorstörténeteiben az állandó identitáskeresést, a származás és hovatarozás kérdéseit firtatta. A Scolar Kiadó rendhagyó és igen művészi szépirodalmi sorozatának negyedik kötete Roth utolsó éveiben írott hosszabb elbeszéléseit fogja közre. A szent korhely legendája címen (2007), melyek a külső, náci fenyegetés és a belső, állandó krízishelyzet feszültsége ellenére is talán legszebb megfogalmazásai imaginatív emlékmű-állítási szándékának. Az 1937-ben íródott A hamis súly Anselm Eibenschütz zlotogrodi mértékemester, egykori altiszt, az 1940-ben, már Roth halála után posztumusz műként közreadott Leviatán Nissen Piczenik progradii korallárus életmeséjét mondja el (előbbi Szaszovszky József, utóbbi Kurdi Imre korábról már ismert fordításaiban). A kötet címadó elbeszélése, az 1939-es A szent korhely legendája itt olvasható először (Szaszovszky József fordításában). A szerkesztők (Balla Zsófia és Báthori Csaba) példátlan munkát végeztek a szövegek filológiai pontosításával, s esszészerű utószó, a legfontosabb életrajzi adatok kivonatolása, sőt szakirodalmi útmutató segíti az olvasó tájékozódását. És ez még akkor is fontos gesztus, ha az egykori közös államiság és otthontalanság révén Joseph Rothról általában is többet illenék tudni. Mert hogyan is érthetnénk meg például egy háború

utáni szerzőnő, Ingeborg Bachmann viszonyulását a Monarchiához, Ausztriához, nemzethez és nyelvhez, ha nem ismerjük Roth írásait?

Bachmann majd' negyven évvel később, utolsó kötetében, annak is az utolsó elbeszélésében, a Három út a tóhoz címűben idézi fel Roth szellemi örökségét. Bachmann korai, 1973-ban bekövetkezett halálával ugyan nyitott életművet hagyott maga után, de életében megjelent kötetei mind egy határozottan egzisztencialista és nyelvfilozófiai irányultságú létszemlélet esztétikai megvalósulási lehetőségeit jelzik. Két verseskötet (1953, 1956), két elbeszéléskötet (1961, 1972), egy regény (1971): ez a publikus életmű. A Gruppe 47 által is díjazott verseit antológiákban, folyóiratokban olvashattuk, válogatott elbeszéléseit a Szimultán című kötetben (1982), egyetlen kész regényét, a Malinát 2002-ben a Jelenkor Kiadó adta ki magyar fordításban. Ismeretlen szerzőnek is tekinthetjük Bachmann, akit legfeljebb a beavatottak kedvből, a német szakos hallgatók köteleességéből olvasnak. Pedig azóta láthatatlan életműve is végigjárta a filológiai és irodalomelméleti éresi szakaszokat. Rekonstruálták hatalmas regénytervezetét, a Todesartenprojektet, kiadták korai verseit, jó ideje a gender studies nemi reprezentációkereső szubjektumelmélete dolgozik életművén. 2006-ban, 80. születésnapját megtisztelendő, számos tudományos konferenciát rendeztek világszerte, Magyarországon is. Ennek, a budapesti Osztrák Fórumnak, s a két kitűnő fordítónak, Adamik Lajosnak és Márton Lászlónak köszönhető, hogy a Jelenkor Kiadó, ha némi késéssel is, de 2007-ben vállalkozott Ingeborg Bachmann verseinek kötetkiadására. Bachmann ugyanis alapvetően lírikusként futott be igen gyors karriert, látványos képekben, szűkös mondattannal, megszólalói elbizonytalanítással hermetikus költészetet alkotott, különös szépségénél fogva mégis széles befogadásra talált; még a Spiegel címlapjára is felkerült az ötvenes években a „szőke osztrák lány”. Bachmann költészete él a hétköznapi nyelvhasználat banalitásként ható regisztereivel, kiemelve azokat elkopotatt kontextusaikból: a szürkeségből is tragikusból kifénylik valami nagyon nehezen megragadható, metafizikai léttapasztalat, miközben a versek alapvetően dalszerűek, árnyaltak, orpheuszi igézetűek. Bachmann egyfolytában a vers erkölcsi artikulálhatóságát feszegeti, ezért is téves az a mendemonda, hogy éppen a nyelvi, az erkölcsi és az esztétikai határ folyamatos reflektálása során hagyta föl a versírással. A hatvanas években kötetét nem rendezett, de elszórtan, folyóiratokban publikált verseiből éppen az állandó nekifeszülés létfeltételként szabott szükségége olvasható ki. A képek itt már visszafogottabbak, a szép szavak elfognak, és erősen reflexív, önmaguk státuszát is kétségbe vonó versbeszédnek keletkeznek. A vers elhallgattatása mindenesetre konzekvencia, utolsó versében, az 1967-es Elég az ínyencségekben címűben fel is számol valamit a versbéli individuális létezésből. A kimért idő, Bachmann régóta várt, magyar nyelvű verseskötete nem csupán egy megkerülhetetlen életmű gondolatközpontját jelenti, de most már költésztörténeti hiányt is pótol.

Jelinek ismertsége, hát még értése-értelmezése nem kevés kételyt hagy maga mögött. Pedig ha Bernhardhoz hasonlóan időben mögé álltak volna jó és erős fordítók, írók, mind a színpadi drámairodalom, mind az elbeszélő irodalom nyitottságára fogékony közönség befolyásos és izgalmas, műfajgazdag életművet nyert volna. Igaz, éppen Bernhard neve, retorikai és zenei gyűlöletbeszéde lett félreértésekre okot adó orientációs pont Jelinek első magyar nyelvű megjelenésében is. 1997-ben még értetlenkedünk A zongoratanárnő regényvoltán (pl. Élet és Irodalom, Jánossy Lajos), igaz, Jelinek nyelvi kreativitására és zeneiségére érzéketlen fordításban jelent meg magyarul a könyv. Nem csoda, hogy 1998-ban a Kis csukákat már senki nem is vette észre. Ez utóbbi, eredeti címén A szeretők, még a hetvenes évek kísérleti irodalmának egy zártabb, a szerelmes füzetek és a honregény műfajaira rájátszó, humorosan társadalomkritikai, ugyanakkor már erősen gender studies nézőpontokat is magában hordozó mű. A korai nyolcvanas években Jelinek nyelvet, stílust, műfajt, nézőpontot vált, ennek a korszaknak a legpregnánssabb darabja a nyilvánvalóan tévedésből főműnek titulált A zongoratanárnő. Mert ha főművet keresünk, akkor az 1995-ös A halottak gyermekeit kellene fellapoznunk, azt a majd' 700 oldalas regényt, amelyben hétvégi turistákat riogatnak az Alpok élőhalottjai. 2001-ben Michael Haneke Zongoratanárnő-értelmezése a filmvásznon lendíthetne Jelinek itthoni ismeretlenségén. Azután 2004-ben a Nobel-díj kapcsán politikai-ideológiai-esztétikai értetlenkedésekbe futunk bele (pl. Életünk, Alexa Károly), s bár az Ab Ovo kiadó előveszi A zongoratanárnő és a Kis csukák korábbi eladatlan példányait (fordította volna újra a nem-főművet), a megkésetttség magáért beszél. Jelinek ügyben egyetlen szerencsénk Tandori Dezső műfordítói zsenije, a maró szatírájú, de tényleg élvezetes Kis csukák után 2005-ben neki köszönhetjük, hogy egy újabb nyelvváltozata, a Kéj antipornográfiája magyar regiszteren is megszólal, szabadosan és kreatívan, ahogy az egy liturgiái nyelvbe ágyazott testi erőszak történethez szükséges. S hiánypótló a legutóbbi Tandori-fordítás is, a Sportdarab (2006), mert bár színpadi szövegről van szó, olvasó legyen az, aki első hallásra (látásra), érzékelni képes Jelinek nyelvzsenjét: a szöveg olvasásra, meditációra hív, miközben a szerző a legnagyobb szabadságot engedti esetleges rendezőjének (nézőjének, olvasójának). A Sportdarab tökéletesen elmegy elbeszélői szövegnek is; Jelinek nem tesz már különbséget műfajai között. Hatalmas monológok teszik egynyelvűvé témáit, itt a férfias játékokat, a háborút, s annak különös formáját, a sportot. A darabban úgy jelenik meg a sport, mint a háború folytatása, ismétlődő áldozati és rituális gyilkosságú történetében. Az individuum sport általi megszálloottsága pedig tömeg és hatalom együttes effektusként ábrázolódik. Jelinek egymásnak taszítja a görög és a keresztény hagyományokat, mitikus és névtelen hősökkel demonstrálja a tömegpszichózis e modern változatának örökbecsű továbbélését, a sportos linceselés örök szükségét.

Daniel Kehlmann (Én és Kaminski, A világ fölmérése, A Beerholm-illúzió) magyar megjelenése erősen utal arra a posztmodern utáni modernre, amely finom stílári regiszterekkel, könnyed és elegáns szintaktikával, álnaiv cselekménybonyolítással, szokatlan ironiával fonja elbeszéléssé és szisztematizálja újra egészérvényűvé a világot. Bensőséges és életszerűség, voyeurizmus és pszeudo-filozófia, történet és kaland, valóság és metafizikai fölfelülés segíti az olvasás érzékiségének e felszabadítását. És ez már globális trendként, nagyban működik a nemzetközi könyvpiacra; Kehlmann is kinötte osztrákságát, a német irodalomkritika teljesen meghajolt előtte – olyan jelentős szakmai folyóirat, mint a Text + Kritik foglalkozik a 2008. év első számában a teljes eddigi életművel, A világ fölméréséről oktatói segédanyag és tanulmánygyűjtemény jelent meg. Ausztriában is, mint Magyarországon megvan a történetmesélők és történetellenesek párta, mindkettőnek súlyos hagyományai vannak és hihetetlen sikerei olvasói és kritikai körökben egyaránt. Kehlmann és a többiek (akiket már magyarul is olvashatunk innen-onnan), Arno Geiger, Daniel Glattauer, Thomas Glavinic, Wolf Haas, Paulus Hochgatterer könyvsikerei már egy teljesen más, Bernhard, Handke, Jelinek utáni új osztrák irodalmat fémjeleznek. Olyan szerzőkről van itt szó, akik bizonyos értelemben háttér fordítottak a jellegzetesen „nehéz” osztrák irodalomnak, s cselekményközpontú, rendkívül változatos műfajú, egyszerre okos, könnyed és szellemes irodalmat publikálnak. Van itt detektív, szatirikus, szerelmes, pop- és médiaregény egyaránt. Nem véletlen, hogy A világ fölmérése is több kiadást megélt magyar nyelven. Olyan kultúrtörténeti anyagot és filmes elbeszélői módot párosít Kehlmann, ami megfelel a legkülönbözőbb olvasói elvárásoknak.

Láthatóan mind a mai napig van energia az osztrák irodalomban, alkalmas az ismétlésre, a hagyománykövetésre, ugyanakkor a kreatív megújulásra, sőt az irodalom társadalmilag vesztés státuszának visszaemelésére is.

3. Ami egy magyar folyóiratba belefér (Lettre, Jelenkor, Látó, Tiszatáj)

Az osztrák irodalom magyarországi recepcióját természetesen nem csupán a könyvkiadás jelenti. A magyar folyóirat-kultúra az elmúlt két évtizedben éppen azáltal vált nyitottabbá, a világirodalomra, vagy ami még fontosabb, a környező országok írásművészetére, hogy blokkokat, tematikus számokat közöltek egy éppen aktuálisan fölfedezésre váró kulturlandschaftból. A Magyar Lettre Internationale alapvetően is mindig ilyen lap volt, a szegedi Tiszatáj vállaltan hídfunkciót („Most – Punte – Híd”) töltött be korábban is a szomszédos országok kultúrák közvetítését illetően, a pécsi Jelenkor „Folyóirat a folyóiratban” című nemzetközi együttműködés keretében mutatja be a szomszédos országok egy-egy irodalmi lapját, a marosvásárhelyi Látó bécsi vendégszámot

jelentetett meg. Osztrák ügyben nyilvánvalóan találhatunk még további ínyencségeket. A Magyar Napló 2004. áprilisi számában Ircsik Vilmos összeállításában voltak olvashatók osztrák szövegek, a Nagyvilág rendszeresen közöl osztrák szerzőket, a Forrás 2008. márciusi száma a szegedi Osztrák Irodalom és Kultúra Tanszék fennállásának 15. évfordulója alkalmából mutatott be egy közös hallgatói-oktatói osztrák blokkot, az Új Könyvpiac rendszeresen szemlézi az osztrák irodalmat. De az említett négy folyóirat szó szerint könyvespolc-kiegészítőket, értsd könyvértékű antológiákat, szöveggyűjteményeket kínálnak sajátos projektjellegük következtében.

Aki tehát arra kíváncsi, hogyan lehet osztrák irodalmat és kultúrát magyar folyóiratba csempészni, azoknak utólagos olvasásra is bízván ajánlhatom a Magyar Lettre Internationale három kilencvenes évekbeli összeállítását. Az első „Boldog Ausztria” címmel jelent meg (1991/3), és ugyancsak ebben a számban volt olvasható Peter Handke első jugoszláv tematikájú esszéje, búcsúja Szlovéniától. A „Hogyan legyünk osztrákok?” című összeállításban (1995/17.) már egész névsor szerepel: Günther Freitag, Wilhelm Grönd, Lucas Cejpek, Helmut Eisendle, Oswald Egger, Julian Schutting, Kurt Neumann, Elfriede Jelinek, Werner Schwab, Ingram Hartinger, Felix Philipp Ingold, Antonio Fian, Peter Handke és Wendelin Schmidt-Dengler képviseli az aktuális irodalom kalandjait. Ez a szám nyilvánvalóan jelezni kívánta, hogy Ausztria szerepel díszvendégként a Frankfurti Könyvvásáron. Mert 1999-ben, amikor Magyarország tett szert effajta meghívásra, a Lettre éppen az osztrákokkal közösen fogott össze egy „Osztrák–magyar, két jóbarát” dialógus fölvetését illetően. Ez a szám (1999/34.) Frankfurtúra figyel, s közben nagyja részt éppen az aktuális magyarországi díszvendégséget szem előtt tartva a bécsi Zsolnay kiadó osztrák–magyar kulturális kapcsolatokat, írói barátságokat, fordítói aktivitásokat elemző könyvéből (Wahlbekanntschaften. Literarische Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn 1989 bis 1999. Hg. von Mária Mayer-Szilágyi und Margot Wieser. Paul Zsolnay Verlag, Wien, 1999) kínál olvasnivalót magyarul. Az esszék, tárcák, tanulmányok, versek írói – mindkét oldalról – a legbiztosabb forrásanyagot biztosítják egy nyitott és szabad osztrák–magyar dialógus érdekében. A névsor újra önmagáért beszél: Christoph Ransmayr, Wendelin Schmidt-Dengler, Dalos György, Eörsi István, Josef Haslinger, Kurt Neumann, Friederike Mayröcker, Buda György, Németh Gábor, Adamik Lajos, Robert Menasse, Karl-Markus Gauß – többek között.

Éppen Gauß, az Európa szerte elismert utazó esszéíró, a magyar irodalom egyik legfogékonyabb „külföldi” olvasója, sőt rendszeres szemlélője (miközben sajnálatos tény, hogy világszerte elismert könyvei egy magyar kiadót sem tudnak megszólítani), a salzburgi neves folyóirat, a Literatur und Kritik főszerkesztője állította össze lapjának magyar változatát az említett nemzetközi együttműködés keretén belül a Jelenkor számára. A 2006. decemberi szám így bepillantást enged egy másik, idegen irodalmi szer-

kesztőség munkájába, szerzői kapcsolatrendszerébe, értékrendszerébe. A vendégszám nyilvánvalóan a best of kategóriáját is kiérdemelhetné, ugyanakkor a Literatur und Kritik pontosan azokat a preferenciákat követi, mint a Jelenkor, egyszerre tekint a világirodalomra és hagy teret saját osztrák honfaira (és –lányaira, ez osztrákoknál már kötelező kategória), tájékoztat mértéktartóan, kritikailag az újdonságokról. A „különszám” pontos látlelete és számbavétele Gauß szerkesztői és írói kvalitásainak, a versek, az esszék, a prózák, a tanulmányok, a beszélgetések megválogatása, egybefűzése érezhetően egy igen erős és tartós osztrák anyag magyar megteremtését célozta. Együtt olvasható itt Herta Müller és Raoul Schrott, Ilse Aichinger és Vladimir Vertlieb, Michael Scharang és Bettina Galvagni, csak hogy nemzedéktől és ismertségi hányadostól függetlenül nevezek néven néhány alkotót.

A Látó 2005. 2. száma a „Béclátó” címet viseli, és Derék Pál, a kitűnő bécsi magyar irodalmár, egyetemi tanár és kultúráközvetítő vendégszerkesztésében jelent meg. A szám egésze újra fölér egy nyelvet fókuszáló antológiával, bevallottan ez is az összeállítás vezérfonala: Bécs és az osztrák nyelv viszonyának bemutatása fordításokban, közelítésekben. A fővárosi beszédmódok és a vidéki nyelvhasználat bemutatásán át a nyelvi determináció kultúrtörténeti ívéen át a legújabb osztrák nyelvjátékokon át igen gazdag a kínálat. Derék gondos szöveggondozása és –válogatása nyelvi sajátágaiban mutatja a bécsi osztrák látásmódot: olvashatunk Ernst Jandl- és Artmann-verseket Bécsről, Helmut Qualtinger-szkeccset nyelv- és identitásvesztésről, Jelinektől idegengyűlölőkre mérhető nyelvi ostorcsapásokat, Antonio Fiantól hasonló töltetű vígjátékot és Thomas Bernhardt megidéző képregényt, műmellékletként. Nem volna a „Béclátó” teljes, ha nem venne figyelembe helyi érdekeltégeket: erdélyi származású bécsiek válaszolnak arra a kérdésre, miért éppen Bécsben telepedtek le átmeneti időre vagy huzamosabban. És természetesen megszólalnak a magyar bécsjárók is a lapban: Balla Zsófia, Báthori Csaba, Halasi Zoltán, Kukorely Endre, Láng Zsolt, Szijj Ferenc, Tandori Dezső egy-egy megszövegezett képeslap erejéig. Kovács András Ferenc és Parti Nagy Lajos itt olvasható bécsi rigmusai bizonyíthatóan egy bécsi borozás közben születtek meg, természetesen Deréknek köszönhetően.

A magyar folyóiratok közül a Tiszatáj az, amelyik az elmúlt húsz évben a leginkább prezentálni volt képes az osztrák irodalmat. Az 1996. júniusi szám még Fried István összeállításában közölt Handke-, Bernhard- és Buchebner-aktualitásokat, de utána 1999-től, háromévenként, teljes, önálló számban, „Osztrák történetek” cím alatt jelentek meg a magyar osztrákozók: írók, fordítók, kritikusok, irodalomtudósok, esszéírók munkái. Bombitz Attila rendszeres koordinálásával, a szegedi szerkesztőség és az ugyancsak szegedi illetőségű osztrák tanszék munkatársai együttműködésének köszönhetően válhatott az egyszeri megjelenés szó szerinti sorozattá. Az 1999. júniusi első osztrák szám az ún. harmadik generáció, az 1950-es években született osztrák szer-

zők bemutatására vállalkozott, mind ami a fordítói, s a hozzá tartozó bemutató tanulmányokat, mind ami a szemléző kritikarovatot illeti. Robert Steinle, a perspektive című kísérleti műfajú folyóirat szerkesztője, egykori szegedi osztrák lektor írta a bevezető tanulmányt az osztrák sokműfajúság és generáció-mellettség jelenségéről. Párban, fordítóként és tanulmányíróként Kurdi Imre és Lányi Dániel a mindmáig magyar könyvvel nem rendelkező Josef Winklert, Adamik Lajos és Király Edit a hasonlóan ismeretlen Werner Koflert, a szegedi osztrák tanszék műfordítócsoporthoz, valamint Kulcsár-Szabó Zoltán ellenben a talán legnépszerűbb osztrák szerzőt, Christoph Ransmayrt, Fenyves Miklós pedig a verseivel korábban nálunk is debütált Michael Donhausert mutatta be. A felhívó jellegű kritikarovatban pedig az éppen aktuális osztrák megjelenések kaptak helyet: Szabó Erzsébet Josef Haslinger, Deréky Pál Erich Hackl, Kovács Edit Robert Schneider, Horváth Márta pedig Antonio Fian egy-egy magyarországi könyvéről értekezett. Az egyes Tiszatáj-osztrák számok aztán abból a nézőpontból is relevánsak lettek, hogy a más műfajúság is, illeszkedően az olvasnivalóhoz, jelentős teret kapott. Az illusztrációs anyag itt Kovács Melinda „Bécsi mesék” sorozatából származik, illetve bécsi sétáit Jász Attila is a lap számára örököltette meg versnapló formájában. A 2002. júniusi „Osztrák történetek II.” az 1990-es évek prózájából és esszéirodalmából válogatott, Kathrin Röggla, Franz Josef Czernin, Paulus Hochgatterer és Franzobel, illetve Karl-Markus Gauß, Christoph Ransmayr és Robert Menasse egymástól rendkívül elütő, műfaji áttételekkel dolgozó munkáiból. Márton László finom esszéje vezeti fel az összeállítás illusztrációs anyagát, Christian Thanhäuser „Karszt”-sorozatát. A 2005. novemberi „Osztrák történetek III.” az úgynevezett osztrák „nehéz”, ugyanakkor kanonikus, rendkívüli módon nyelvhez kötött irodalom jeles képviselőit mutatja be: Ernst Jandltól H. C. Artmannon át Thomas Bernhardig, Friederike Mayröckertől Josef Winklertől át Peter Handkéig, s az új nyelvművészeket sem kihagyva, itt és most: Raoul Schrottól és Christoph Ransmayrral bezárólag. Az egyes fordítások előtt itt rövid rezümészzerű szövegek villantják föl az egyes „nehéz” nyelvekről való legfontosabb tudnivalókat. Ebben a számban közöl tanulmányt Megalomania Austriaca címmel az osztrák irodalom mindenese, nemzetközi támogatója, vezető kritikus, az azóta elhunyt Wendelin Schmidt-Dengler professzor. S az összeállítás már teret ad a kritikus műhelymunkáknak is: a szegedi tanszék két doktorjelöltje, Fenyves Miklós és Nagy Hajnalka mutatkozik be egy-egy tanulmányával, disszertációfejezettel Thomas Bernhard illetve Ingeborg Bachmann életművéről. Az eddigi legújabb, 2008. decemberi, „Osztrák történetek IV.” címet viselő összeállítás

a legújabb és legfiatalabb sikerszerzők munkáiból kínál válogatást. Christoph Ransmayr régóta várt új könyve, A repülő hegy részlete, valamint az összeállítás bevezető tanulmánya után a bestseller-listákon évek óta előkelő helyet elfoglaló új generációs irodalom képviselőinek a prózarészletei olvashatók. Idetartozik a Magyarországon is nagy ismertségnek örvendő Daniel Kehlmann, vagy a Német Regénydíj első, 2005-ös kitüntetettje, Arno Geiger, a német nyelvű krimi megújítója, Wolf Haas, a legújabb nagy elbeszélőmesternek titulált Thomas Glavinic, vagy az abszolút sztárszerző, Daniel Glattauer. Regényrészletek és esszék is olvashatók itt ugyanattól a szerzőtől. A szegedi műhelyből Arany Mihály mutatkozik be Robert Menasséről frott tanulmányával. Az illusztrációs anyagot pedig az Osztrák történetek visszatérő osztrák szerzője biztosította: Karl-Markus Gauß kisesszéje vezeti be Peter Karlhuber színes műmellékletét. S a negyedik szám egyben tisztelgés is az előtt, aki a legtöbbet tette irodalmának népszerűsítéséért, aki nélkül az Osztrák történetek évtizedes Tiszatáj-sorozata sem jött volna létre. Király Edit Wendelin Schmidt-Denglertől búcsúzó szavai az osztrák irodalommal itthon foglalkozókéval közös, és azokéval, akik mint mecénást, egyetemi oktatót-előadót, vagy mint magánembert ismerték.

4. Coming soon

2009-ben Ausztriában Friederike Mayröcker 85. születésnapját ünneplik fellépésekkel, fölolvasásokkal. Ő a német irodalom doyenasszonya. A 2009. évi lipcsei könyvvásáron Daniel Kehlmann és Daniel Glattauer voltak a nagyágyúk, mindketten hosszas várakozás után tették le az asztalra azt, amit a közönség várt tőlük, Kehlmann kilenc történetből szőtt regényt Ruhm, Glattauer pedig e-mail-regényt Alle sieben Wellen címen. 2009 augusztusában Thomas Glavinic (Das Leben der Wünsche) is, Wolf Haas (Brenner und der gute Gott) is csatlakozott a történetek folytathatóságához. Peter Handke még az év elején publikált két mives könyvecskét, egy eredetileg franciául írott monológot (Bis daß der Tag euch scheidet) és jugoszláv-álmának és -utazásának egy újabb variációját (Die Kuckucke von Velika Hoča). Thomas Bernhard Meine Preise (magyarul: Díjaim) című posztumusz kötete egyre-másra éli meg az újrainyomást. Robert Menasse egy elbeszélésfüzérrel készül az őszi szezonra (Ich kann jeder sagen). Az osztrák történetnek, ahogyan a történeteknek általában, nincs vége. Előtünk a következő évtized, és máris látszik, az osztrák irodalom még mindig kimerítetlen nyelvből építkezik egyre csak tovább és tovább – és nem csupán a magyar olvasó okulására.